

חג הסוכות; שתי פנים

[א] ויקרא כג, לג-מג

(לג) וידבר ה' אל משה לאמר: (לד) דבר אל בני ישראל לאמר בחמשה עשר יום לחודש השביעי הזה חג הסוכות שבעת ימים לה': (לה) ביום הראשון מקרא קדש כל מלאכת עבודה לא תעשו: (לו) שבעת ימים תקריבו אשה לה' ביום השמיני מקרא קדש יהיה לכם והקרבתם אשה ליהנה עצרת הוא כל מלאכת עבודה לא תעשו: (לז) אלה מועדי ה' אשר תקראו אתם מקראי קדש להקריב אשה לה' עלה ומנחה זבח ונסכים דבר יום ביומו: (לח) מלבד שבת ה' ומלבד מתנותיכם ומלבד כל נדריכם ומלבד כל נדבתיכם אשר תתנו ליהנה:

(לט) אך בחמשה עשר יום לחודש השביעי באספכם את תבואת הארץ תחגו את חג ה' שבעת ימים ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון: (מ) ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ עבת וערבי נחל ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים: (מא) וחגתם אתו חג לה' שבעת ימים בשנה חקת עולם לדוריכם בחודש השביעי תחגו אתו: (מב) בפסח תשבו שבעת ימים כל האזרח ב'ישראל ישבו בפסח: (מג) למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים אני ה' אלקיכם:

(1) מה פשר כפילות זו שנמצאת בפסוקים אלו, שפתאום בפסוק לט מתחילים עוד פעם מחדש "אך בחמשה עשר יום"? כנראה שיש לחג הסוכות שתי זהויות בביחס למערכת החגים;

[ב] פחד יצחק יו"ה"כ מאמר ח, אות א

שתיים הן המערכות של קדושת המועדים בישראל; שלוש רגלים וימים נוראים. יחסו של קדושת חג הסוכות לכלל המועדים, יחס כפול הוא. כי מפאת אשר הוא המקרא קודש האחרון משלש רגלים, הרי הוא חותם את מערכת קדושת הזמן של הרגלים. ומפאת אשר הוא המקרא קודש האחרון בירח האיתנים, הרי הוא חותם את קדושת הזמן של הימים הנוראים. ומשונה הוא חג הסוכות בזה מקודמיו בשתי המערכות גם יחד. שכן שני הזמנים של פסח ושבעות, אין מקומם רק במערכת הרגלים. וכמו כן שני הזמנים של ראש השנה ויום הכפורים אין מקומם רק במערכת ימים נוראים. ואילו חג הסוכות אע"פ שמקומו בקדושת מערכת הרגלים, מכל מקום נכלל בו גם תוכן מתיחס לקדושת ימים הנוראים.

(2) רמז נפלא; בכל קרבנות דמועדים יש ז' כבשים, ובסוכות יש י"ד כבשים! [רש"י במדבר כט, יח] הבה נבחון כפילות זאת לאור שני הסברים שונים בביאור קביעת חג הסוכות בחודש תשרי;

[ג] טור אורח חיים סימן תרכה

"בסוכות תשבו שבעת ימים וגו' למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם וגו'" [ויקרא כג, מב-מג]. תלה הכתוב מצות סוכה ביציאת מצרים... והסוכות שאומר הכתוב שהשיבנו בהם הם ענני כבודו, שהקיפן בהם לכל יכה בהם שרב ושמם. ודוגמא לזה ציונו לעשות סוכות, כדי שזכור נפלאותיו ונוראותיו. ואע"פ שיצאנו ממצרים בחודש ניסן, לא ציונו לעשות סוכה באותו הזמן, לפי שהוא ימות הקיץ, ודרך כל אדם לעשות סוכה לצל, ולא היתה ניכרת עשייתנו בהם שהם במצות הבורא יתברך. ולכן ציוה אותנו שנעשה בחודש השביעי, שהוא זמן הגשמים, ודרך כל אדם לצאת מסוכתו ולישב בביתו, ואנחנו יוצאין מן הבית לישב בסוכה, בזה יראה לכל שמצות המלך היא עלינו לעשותה.

[ד] גר"א שיר השירים א, ד

סוכות, שהוא זכר להיקף ענני כבוד, שהיה תלוי בבנין המשכן. וכתב [ראה שמות לו, ג] "והעם הביאו". ובזה מתורץ מה שהקשו למה אנחנו עושים סוכות בתשרי, כיון שהוא נגד הקף ענני כבוד היה ראוי לעשות בניסן, כי בניסן תחילת היקף עננים. אבל נראה לפי כשעשו את העגל [בי"ז תמוז שנה ראשונה] נסתלקו העננים, ואז לא חזרו עד שהתחילו לעשות המשכן. ומשה ירד ביום כ', ובמחרת יו"כ "ויקהל משה" [שמות לה, א, ורש"י שם]. וציוה על מלאכת המשכן, זה היה בי"א תשרי. וכתב "והעם הביאו בבוקר בבוקר", עוד ב' ימים, הרי י"ג בתשרי. ובי"ד בתשרי נטלו כל חכם לב ממשא את הזהב במנין ומשקל, ובט"ו התחילו לעשות, ואז חזרו ענני כבוד. ולכך אנו עושין סוכות בט"ו בתשרי.

(3) ביאורי הטור והגר"א הם שתי הזהויות של סוכות; שלש רגלים [טור], וימים נוראים [גר"א]. וזו הכפילות שהיתה בפרשת המועדים, ודו"ק.

(4) לפי דברי הגר"א, חג הסוכות אינו אלא חג התשובה, והמשך ישיר לסליחה שניתנה לכנסת ישראל ביום הכפורים. בסוכות אנו חוגגים שזכינו לחזור למדרגה שהיתה לנו קודם חטא העגל, כאשר הבטוי המובהק לכך הוא בחזרת ענני הכבוד שנסתלקו בעקבות חטא העגל.

(5) נעיין בדברי הגר"א. קושיא; כיצד החילו בבניית המשכן בט"ו תשרי, הרי הוא יו"ט.

[ה] שבועות טו:

אין בנין מקדש דוחה יום טוב. ופירש רש"י שם "כדאמרין ביבמות פרק קמא (ו.) יכול יהא בנין בית המקדש דוחה שבת, תלמוד לומר (ויקרא יט, ל) 'את שבתותיו תשמורו ומקדשי תיראו אני ה'", כולכם חייבין בכבודי. אתם והמקדש חייבין בכבודי, שהזהרתי על השבת. וימים טובים נמי 'שבתות' איקרו'.

(6) תשובה על כך נמצא בדברי הריב"ש הקצרים, אך המאוד יסודיים;

[נ] שו"ת הריב"ש סוף סימן צו

עדיין לא נצטוו בשביתת המועדות עד לאחר שהוקם המשכן

(7) ביסוס דברי הריב"ש;

[ז] כלי חמדה ויקרא בקונטרס האחרון אות כו

ויש להביא קצת סמך לדברי הריב"ש ז"ל ד'ישראל לא נצטוו בשביתת המועדות עד לאחר הקמת המשכן, ממה דקיימא לן דראש חודש ניסן ראש השנה לרגלים [ר"ה ד.]. ונפקא מיניה לענין בל תאחר לרבי שמעון, דסבירא ליה כסדרן [שם]. ואי נימא דמיד לאחר נתינת לוחות אחרונות נצטוו על חג הסוכות, אם כן סוכות הוא ראש השנה לרגלים בפועל... כיון דזה יום טוב הראשון שנצטוו בו ישראל על השביתה, ושבתו בו בפועל. אלא ודאי דלא נצטוו ישראל על שביתת המועדים כי אם לאחר הקמת המשכן, וזה היה בא' בניסן, וממילא הוי חג המצות תחילה לשביתה בפועל, ולכך הוא ראש השנה לרגלים.

(8) אך יש שאלה שניה מכיון אחר; לכאורה טו תשרי של אותה שנה היה ביום שבת

[ח] שבת פז:

ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים בארבעה עשר שחטו פסחיהם, ובחמשה עשר יצאו...
ואותו היום חמישי בשבת היה

(9) כלל ידוע הוא, שכאשר ט"ו ניסן הוא ביום ה', ט"ו תשרי שלאחריו נופל בשבת [כמו ט"ו תשרי תשס"א]. וקשה על דברי הגר"א, שביאר שהחילו בבניית המשכן ביום ט"ו תשרי, כיצד החילו בבניית המשכן בשבת, הרי איסור מלאכה של שבת בודאי קדם לבניית המשכן [רש"י שמות לא, יג]?
(10) תשובה על כך נמצא בדברי המהר"ל;

[ט] גור אריה שמות לג, אות ו

משמע שתחילת העליה (של משה רבינו בעלייתו השלישית) היה בראש חודש אלול, ואפשר לומר... בראש חודש אלול עלה להר, וירד בעשרה בתשרי, והיה אלול מלא. (תוספות ב"ק פב. ד"ה כדי "דעברוה לאלול").

(11) אך לכאורה אפשרות זו [עיבור חודש אלול] אינה קיימת לפי כמה ראשונים;

[י] רבינו בחיי שמות יב, ב

כתב רבינו חננאל ז"ל קביעות החדשים אינו אלא על פי החשבון לא על פי ראיית הלבנה, והראיה שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היה הענן מכסה אותם ביום, ועמוד האש לילה, ולא ראו שמש ביום ולא ירח בלילה... ומהיכן היו קובעים חדשים על פי ראיית הלבנה. אלא בודאי עיקר המצוה בכתוב על פי החשבון.

(12) אמנם ממקום שבת תתישב שאלה זו, כי מזמן י"ז תמוז עד ט"ו תשרי נסתלקו ענני הכבוד, וא"כ לכולי עלמא [אף לרבינו חננאל] באותה תקופה קידשו ע"פ ראייה, וניתן לומר שחודש אלול היה מלא.

(13) וממוצא דבר ילפינן, כי באותה שנה ט"ו תשרי היה ביום א, ולכך לא קשה לומר שהחילו אז בבניית המשכן. וכן ביאר הגר"א בעצמו להדיא במקום אחר.

[יא] ביאור הגר"א לסדר עולם פרק ו

נמצא תשעה בתשרי היה ביום ב' [ויה"כ ביום ג, וט"ו תשרי ביום א]... ואתי שפיר הכל

הגדרת שמחה לפי המהר"ל

[א] באר הגולה באר השני [לז].

נתבארו דברי חכמים, שכאשר האדם ישכיל בהם ישמח לבו בדברים כאלו, המורים על הפלגת החכמה.

(1) מדוע לב האדם ישמח כשהוא עומד "על הפלגת החכמה"?

[ב] נצח ישראל פל"ב

ומה שאמר [סנהדרין צג.] 'יודע נגן' [ש"א טז, יח] יודע לשאול. 'גבור חיל' [שם] שידוע להשיב. פירוש, מי ש'יודע נגן' והשואל מדה אחת להם. לפי שהתורה משמח לב האדם, וכאשר ישאל אדם הוא משמח לב השומע, ופותח את לבו עד ששמח, כמו שעושה מי שידוע נגן.

(2) נא לשים לב; השמחה נזכרת בקשר לשמיעת השאלה, ולא בקשר לתשובה. וכי אין התשובה משמחת יותר משמיעת השאלה?!

[ג] ביאור הדברים

חידוש גדול טמון בדברים אלו. והוא, ששמחת הלב שיש בדברי תורה שייכת יותר לשאלה מאשר לתשובה. שהרי בנוגע לשאלה נאמר "יודע נגן", ואילו בנוגע לתשובה נאמר "גבור חיל" [שם], וכמבואר שם בגמרא. הרי ששמחתה של תורה הזכרה ביחס לשאלה ולא ביחס לתשובה. אמנם גם ביחס לשאלה, לא מדובר אודות השואל, אלא אודות הנשאל. ומ"מ שפיר רואים אנו שה"משמחי לב" של תורה נאמר בשלב של שמיעת השאלה [כאשר השומע הוא בגדר "נשאל"], יותר מאשר בשלב של עניית התשובה [כאשר השומע הוא בגדר "משיב"]. וזו הערה משמחת לב.

ושמעתי ממו"ר זצ"ל לבאר, שהנה קבע המהר"ל ששמחה קשורה לשלימות. אך יסוד אחר של המהר"ל קובע שכאשר אדם מתנועע ומשתוקק להתקרב לדבר, הרי שהמשתוקק נקשר לאותו דבר הרבה יותר מאשר אחר שכבר הגיע לתכליתו הנרצית. ולדוגמה, דבריו בדר"ח פ"ד מ"ח [שעט]. כתב "אשר הוא מתנועע אל דבר הוא נחשב עמו לגמרי ביותר, כי המתנועע אל הדבר הוא מצד הדבר שאליו הוא מתנועע... וכבר רמזו חכמי האמת דברים אלו בפרק כל כתבי [שבת קיח]; אמר רבי יוסי יהא חלקי עם המתים בדרך מצוה... ולמה אמר "עם המתים בדרך מצוה", ולא "עם עושי מצוה". אבל המתים בדרך מצוה הנה הוא מתנועע אל השם יתברך, וכאשר הוא מתנועע אל השם יתברך נחשב שהוא עם השם יתברך לגמרי, כי התנועה אל הדבר כאילו הוא אחד עמו. מה שאין כן מי שעשה כבר המצוה וקנה אותה, הרי קנה מדריגה שיש לעושי מצות, אבל לא יאמר בזה שהוא מתעלה להדבק בו יתברך לגמרי. וכ"ה בנתיב התורה ס"פ טז. ובנתיב העבודה פ"ה [א, פט.] הוסיף "יודע כי המתנועע אל דבר הוא דביקות גמור עם המתנועע, יותר ממי שכבר קרוב לו כבר".

ואף אכן נאמר, שההשתוקקות לשלימות היא במעלה גבוהה יותר מאשר השגת השלימות עצמה. והיציאה אל השלימות גונזת בתוכה יותר אוצרות שמחה מאשר המצאות השלימות זה מכבר. ואין לך "יציאה אל השלימות" יותר מאשר שאלה הנקלטת אצל הנשאל. כי שאלה במהותה היא יציאה מעבר למושכלות שכבר נקבעו בשכלו של השומע, וחריגה לעבר שלימות שנמצאת מבעד להשגתו העכשוית. וזהו שכתב המהר"ל שהשאלה משמחת לב השומע, כי השומע "פותח את לבו עד ששמח". וא"כ פסגת השמחה נמצאת בשלב של קליטת השאלה יותר מאשר בשלב של אמירת התשובה, כי בשאלה נמצאת היא החתירה להתנועע אל שלימות שהיא מעבר לעצמו.

וצרף לכאן שמצאנו אצל חכמים ביטוי של "טפח שוחק" ו"טפח עצב" [ראה סוכה ז., עירובין ג:]; ו"טפח שוחק" הוא טפח מרווח יותר מטפח רגיל [רש"י שם]. ומדוע טפח זה נקרא בשם "שוחק" [ראה ר"ח עירובין ג:; וערוך ערך סחק]. אלא הם הם הדברים. היציאה מעבר לגבולות הטבעיות היא השמחה שעליה נסובים דברי המהר"ל כאן. וטפח החורג מעבר לעצמו נקרא הוא "טפח שוחק". וטפח המצטמצם בתוך מסגרתו הטבעית נקרא "טפח עצב". הרי כאשר יש לאדם ההרגשה שהוא יוצא מעבר לגבולותיו, יש בכך להביאו לשמחה. ואין דבר שנותן לאדם ההרגשה שהוא פורץ מבעד לגבול יותר מכאשר הוא שומע דברי חכמים, "המורים על הפלגת החכמה".

(3) דוגמה לדבר נמצאת בנבואתו של ישעיה;

[ד] ישעיה נו, ז

וְהִבְיֹאוּתִים אֶל הָרִקְדָּשִׁי וְשִׁמְחָתִים בְּבֵית תְּפִלָּתִי וְגו' כִּי בֵּיתִי בֵּית תְּפִלָּה יִקְרָא לְכָל הָעַמִּים:

(4) מדוע דוקא לגבי בית התפילה נאמר "ושמחתים"?

[ה] ברכות ז.

אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי, מנין שהקב"ה מתפלל, שנאמר "והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפילתי", 'תפלתם' לא נאמר, אלא "תפילתי", מכאן שהקב"ה מתפלל. מאי מצלי? אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב, יהי רצון מלפני שיכבשו רחמי את כעסי ויגולו רחמי על מדותי ואתנהג עם בני במדת רחמים ואכנס להם לפני משורת הדין

(5) הרי שוב יש כאן חריגה מהמוגבל ["לפנים משורת הדין"], וזו שמחה בעצם, "ושמחתים". וזו שמחת סוכות, שהאדם יוצא מדירת קבע ונכנס לדירת ארעי.

[ו] סוכה ב.

"בסוכות תשבו שבעת ימים", אמרה תורה כל שבעת הימים צא מדירת קבע ושב בדירת עראי.

(6) מה הצורך לומר "צא מדירת קבע"? מדוע לא היה מספיק לומר "הכנס לדירת ארעי"? אלא הם הם הדברים; שמחתה של סוכות נעוצה ביציאה ממוגבלות כל השנה.

(7) דברים אלו יקבלו תוספת הארה לפי המבואר לפנינו;

[ז] ע"ז ג.

אומרים לפניו רבוננו של עולם כלום כפית עלינו הר כגיגית ולא קבלנוה כמו שעשית לישראל, דכתיב ויתיצבו בתחתית ההר... אמר להן הקדוש ברוך הוא... מצוה קלה יש לי וסוכה שמה, לכו ועשו אותה... ואמאי קרי ליה 'מצוה קלה', משום דלית ביה חסרון כיס. מיד כל אחד ואחד נוטל והולך ועושה סוכה בראש גגו, והקדוש ברוך הוא מקדיר עליהם חמה בתקופת תמוז וכל אחד ואחד מבעט בסוכתו ויוצא... והאמר רבא מצטער פטור מן הסוכה נהי דפטור בעוטי מי מבעטי

[ח] מהר"ל ח"א שם

ומה שאמר להם מצוה קלה יש לי וסוכה שמה, אע"ג דמשמע שבא לתת טעם למה בחר במצוה זאת ולא במצוה אחרת. אבל טעם שבחר במצוה זאת הוא דבר מופלג, וזה כי הם אומרים שהם ראויים אל התורה השכלית הבלתי טבעית, ולכך אומרים המצוה שהיא מורה על שהאדם יוצא מטבעו היא מצוה סוכה, שהאדם יוצא מבית שהוא בית טבעי, ויוצא לשבת בסוכה. ובדאי דירת ארעי היא, כי האדם כאשר יוצא מדירתו הטבעית, אז האדם אין דירתו בתחתונים כמו שהיה קודם. ומפני כך עושה האדם סוכה עליו, כפי אשר האדם הוא יושב בצל עליונים. ודבר זה הוא דירת עראי, כי אין לאדם שם דירת קבע. לפיכך אמר להם שאם הם ראויים לתורה, אז יש להם לקיים מצות סוכה לצאת מדירת קבע, שהיא דירה טבעית, ולישב בצל סוכה.

ומפני כי כאשר הוציאים ממצרים, ההוצאה היה שלא בטבע ומנהג של עולם, אומר הכתוב (ויקרא כג, מג) "כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם ממצרים", כי לא היו ראויים לשבת בבית שהוא דירת טבעי, רק בסוכות [פירוש - דור המדבר ישב מ' שנה רק בסוכות ממש (לחד מ"ד)], שהוא יציאה מן דירת הטבע, כמו שהיה בזמן ההוא תחת רשות הקב"ה ובצלו, כך יעשה סוכות לא דירת בית שהוא דירה טבעית, והטבעי הוא גשמי והוא נבדל מן השם יתברך, שהוא בלתי גשמי. ולרבי אליעזר היו ענני כבוד ממש, והיו יושבים לגמרי תחת שמירתו, כי כאשר האדם יוצא מדירת טבעו יש לו הגנה ושמירה מן הש"י, ואי אפשר בזולת זה... ולפיכך נותן להם מצוה זאת.

וכאשר עושים המצוה הזאת, מוציא החמה מנרתיקה, וכל אחד מבעט בסוכתו. פירוש כי אין האומות סובלין דבר זה לצאת מביתם הטבעי, להיות יושבים בסוכה תחת אור השמים... האומות כל הנהגתם טבעית, ותחת זה הם יושבים. וכאשר בא להם דבר שהוא כנגדם, שהוא בלתי טבעי, הם מבעטים, מצד שיצאו ממחיצתם הטבעית, כי אין דבר זה ראוי להם מצד עצמם לצאת מן הטבע.

אבל ישראל מיוחדים בזה שיצאו מן הטבע, כי יש לישראל מדרגה נבדלת מן הטבע הגשמית. ואע"ג שהם גם כן טבעיים קצת, שאין האדם מלאך, והם פטורים מן הסוכה, ולפעמים כאשר המצוה הוא כנגד הטבע, ולכך מצטער פטור מן הסוכה. מ"מ אין מבעטים, מפני שהם חפצים ואוהבים לצאת מן הטבע, רק שאי אפשר להם. אבל להיות בועטים בו, דבר זה אינו.

אבל האומות בועטים, כי הם אינם רוצים כלל בדבר שהוא חוץ לטבע, כי הם טבעיים לגמרי, לכך אין רוצים בדבר שהוא חוץ לטבע. וזה מורה כי אין ראוי להם כלל התורה, שכל התורה בלתי טבעית כמו שאמרנו.

(8) הרי שהיציאה מהגבול הטבעי של אדם היא מהותה של סוכות, וכמו שנתבאר.